

Зустріч на стародавньому валу

Томас Гарді

Новела

Переклад: Володимир Діброва

З кожним вашим кроком до нього він здіймається чимраз вище на тлі південного неба, своєю владною присутністю приковує до себе всі чуття, поглинаючи всю вашу увагу й вселяючи шанобу. Навіть не дивлячись в його бік, весь час відчуваєш, що він ось тут — важкий, дебелий, широкоплечий, і важко знайти йому рівного. Від старої фортеці через суміжні тераси прохоплюється поривчастий вітер, немов віддих самої фортеці. По небу сунуть хмари, і схили то яснішають, то темнішають, виграючи rozmaїтими барвами; там, де щойно геть усе було оповите сизою млою, вже розливається яскраве сонячне проміння, яке неводзі враз блякне, обертаючись тужливою сірістю, що розповзається й затьмарює освітлені кручі. В цьому, здавалося б, застиглому краєвиді весь час все змінюється.

Нараз із невидимого звідси морського узбережжя по той бік високо вгору здіймаються птахи й зависають над височинами з байдужістю давніх засідників. Вони здаються білими плямами на тлі рудувато-коричневої вигнутої хмарини, а з їхнього безладного кружляння видно, що це — морські чайки, яких загнала на суходіл очікувана негода. Птахи здіймаються позаду фортеці, а ще далі за птахами, випереджаючи їх, підносяться вгору хмари; вони ніби погладжують своїми обвислими грудьми чайок, цих найвищих літунів.

За милю звідси на схід чітко вимальовується ніби мозаїчний обрис величної руїни. Вона вся в горбах та шпильях, які зблизька скидаються на бородавки, жировики, суглоби та стегна. Її й справді можна порівняти з велетенською членистоногою істотою допотопних часів — почасти схожою на цефалопода, — нерухомою, вкритою тонким зеленим покривалом, що ховає тіло, але досконало повторює його форму. Цей темно-зелений трав'яний покрив тягнеться аж до терас, туди, де плуги протягом багатьох століть силкувалися орати якомога ближче до підніжжя замку, але завжди проходили на певній відстані від нього. В око впадають борозни, як свідчення цих намагань оточити фортецю: ось вони завертають до пагорба, ріючи його, здираються вгору все крутішими вигинами, аж поки їх не спиняє крутизна; рівнобіжні ребра борозен здаються застиглими гребенями пінистих хвиль. Ось такі деякі прикмети місцевості, що її звуть Маї-Дун, або Замок Великої Гори, місцевості, яку вважають птолемеєвим Дуніумом, столицею дуротригів, котрий зрештою був захоплений римлянами й остаточно обезлюднів, коли ті покинули острів.

Спадає вечір, а потім ніч, невидимий місяць розливає каламутне, хоча й проникливе світло, — тож ніч не ясна, але й без пільми. Як дивитися звідси, де я оселився в затишному сільському будинку, фортеця, до якої миля ходу, вже розтанула в темряві, але, як і в ясну днину, для кожного, хто сягає думками її колишньої

варварської величі, обриси мовчазного велета проступають крізь нічний серпанок так наполегливо, аж ніби промовляють до вас людським голосом. А з сивих круч північно-західний вітер, не вщухаючи, гонить мжичку на сусідні зорані площини.

І ось нарешті надходить глупа північ, якої я тільки й дожидав, і я вирушаю до фортеці, як мене й просили сьогодні вранці. Йду на побачення, на яке погодився, а тепер, коли настала ніч, уже й жалкую. Обабіч дороги немає ні кущів, ні дерев, і ніде — зайве й казати — ані душі. У слабкому місячному сяйві досить добре видно сіру стрічку шляху, що кривляє, обминаючи ділянки темнішої ріллі. Хоч цей шлях проходить побіля фортеці, але пройти ним до неї не можна. Туди навіть стежки нема, бо руїна з давніх-давен стоїть пустою. Тож, звернувши з битого шляху, який повився невідомо куди, я ступаю на зоряний ґрунт і, загрузаючи та спотикаючись, іду навпростець. Замок помалу-малу виринає з пільми, немов якесь створіння, що, прокинувшись, питає, чого мені тут треба. Зблизька він стає такий великий, що його за раз вже годі охопити зором. Ось схил стрімко підноситься вгору, рілля уривається, і починається поросла травою круча, якою я лізу вгору, щоб видертися до Маї-Дуна.

Навіть удень вражає велич цієї найбільшої в королівстві давньобританської споруди, а серед ночі враження ще сильнішає. Якщо постояти непорушно кілька хвилин, склавши її вік з розмірами, а розміри з відлюдністю, то робиться страшно й тужливо від того, що стоїш так близько від такої величі. Поривчастий вітер дме в обличчя, і я уявляю собі, як він котить туман понад самою землею. Вітер легко несеться з кручі, на яку я насилу деруся. За його рухом можна простежити навіть у місячному світлі за хвилями, що їх він здіймає на зів'ялій траві — єдиному, що росте на цій горі, крім моху. Десять хвилин за чотири я видобуваюсь на щось подібне до оглядового майданчика. Та це — тільки гребінь зовнішнього валу фортеці. А далі відразу з'яє бездонна прірва, хоча передній схил тут досить положистий і ним можна спуститися, якщо бути обережним. Отож я спускаюся донизу, в темну, холодну западину, яка виявляється звивистою доріжкою, густо зарослою бур'яном і досить широкою навіть для візка; вона кривуляє, гублячись у темряві між валами. Близькість валів, що неприступні та громіздкі височать з обох боків, налягає важким тягарем. Тепер треба здиратися на другий вал, стрімкіший і ще вищий за перший. Простіше було б звернути вбік, як це колись зробили християни, зустрівши таку перешкоду, але, щоб дістатись досередини, треба лізти вгору. Фортеця, звичайно, має вхід, але він далеко, аж з протилежного боку валу. Мабуть, розумніше було б шукати легшого підступу до нього.

Однак, діставшись сюди, я мушу підніматися далі. Висохлі трави — сива борода гори — набігають хвилями до мого схилоного обличчя. Пожовклі вершечки різного зілля, вівсяниці, китника та пирію — гойдаються й шарпаються, ніби хтось смикає їх за прив'язані до коріння мотузочки. Кілька будяків посвистують під вітром; і навіть мох щось стиха шепоче, як тільки вітер війне з гори.

Раптом вітер перемінився; тепер він налітає зверху, з-поза іншої кручі, і я збагнув, що вже подолав вал другої лінії оборони. Нові пориви вітру видобувають звук з цього

табору, чи то пак замку, граючи на ньому, як на арфі. Під таким шаленим вітрюганом важко встояти на ногах. Поглянувши вгору, помічаю, що небо ще дужче, ніж досі, заволокло хмарами, і тут за якусь хвилю серед несамовитого бурхання зовсім несподівано западає тиша і спокій. Я користаюся цим і боком з'їжджаю з другого схилу, та, коли досягаю його підніжжя, мені стає ясно, що це було тільки передгроззя. Невдовзі, саме тоді, як я стою на дні другого рову, повітря сколихується з такою силою, наче зітхає стомлений силач, знову беручись за вкрай виснажливу працю. Небо над валом починає випромінювати холодне фіолетове сяйво.

Вітер подужчав, змінивши напрямок, звернув з відкритої верховини у вузьку ущелину, шугнув межі схилами, несучи за собою густий дощ. За дощем вдаряє град; він розсипами залітає в ущелину, стрибає, стукотить, ляскає, відлітає рикошетом від похилих стін, створюючи суцільний мерехтливий безлад. Земляні боки ущелини, здається, тремтять під натиском зливи, хоча це дошкуляє їм не більше, ніж удари Тора велетові з Йотунленда. Поки гроза трохи не вщухне, годі й думати рухатись далі, і я влаштовуюсь за відрогом переднього схилу, там, де, можливо, дві тисячі років тому стояла барикада, і в отакий спосіб пересиджую негоду.

Чути, як буря з гуркотом обходить круг замку — десь з милю в діаметрі, — налітаючи через певні проміжки, мов піхотна колона на марші. Свого часу колона, напевно, проходила цим шляхом, а пізніше, в наш час, тут інколи можна побачити тільки колони з овець та корів, і про героїчні голоси минулого нагадує хіба що ревіння худоби та ще розмаїті вітри, які мчать над цими яругами.

Нарешті все довкола осяває блискавка, і від гуркоту, що, здається, зароджується внизу, в якихось підземних склепіннях, здригається увесь замок. Знову креше блискавка, яка, ніби в згоді з моїми думками про стародавнє воїнство, напрочуд схожа на мечі в запеклому герці. Вона має такий самий мідний відтінок, як і зброя, якою користувалися тут за стародавніх часів. Несподівані спалахи металічного полум'я серед мли й мороку нагадують раптову появу головного розпорядника, який розгортає карти, розсовує запони на картинах і малюнках, відмикає кабінети і геть усе змінює, виставляючи перед усіма знаряддя своєї науки, які досі зберігалися в пільмі. Зараз уперше освітилися гострі обриси насипів та валів, які, безперечно, часто бували вкриті списами і мечами, поки їх господарі розв'язували сандалії, позіхали та потягалися на сонці. Також уперше на якусь мить завиднів трохи далі попереду справжній вхід, яким користувалися мешканці за тих давніх часів.

Там, де весь прохід, здається, перегороджено майже вертикальним фасадом, насипано земляні укріплення, що заходять одне за одне, мов нещільно сплетені пальці, і між ними можна пройти звивистою стежиною; таке хитре маскування збиває з пантелику необізнаного спостерігача. Але ця хитрість, навіть там, де вона й донині вистояла під руйнівним впливом часу, призначається тепер для нечисленних борсуків, кролів і зайців. Через цю браму виступали вранці воїни на бій з римськими легіонами за часів Веспасіана, декотрі вже не верталися назад, інші верталися надвечір, голосно хвалячись своїми звиятами. Але жодна сторінка, жоден камінь не зберіг їхньої слави.

Такої ночі слух робиться набагато гострішим. Ми майже чуємо вухом шум потоку років, які несуть від нас у безвість оті звитяги. Здається, й досі дивні оманливі згуки плінуть у повітрі від цієї площі біля брами, котра за давніх часів була, напевне, найбільш залюдненою частиною замку, де проводжали чи то зустрічали героїв та відзначали всі важливі події. Невтомна уява вгадує людські голоси, а якщо так, то це, напевно, відгомін балачок, які відбриніли щонайменше півтори тисячі років тому. Звук якогось справжнього руху десь неподалік відвертає увагу від оманливих марень про це місце.

Тепер, у спокійніших спалахах блискавиці, яка й далі, захоплюючи по півнеба, блимає майже без угаву, я помічаю невеличку купку землі, що потроху вищає. Спершу завбільшки з кулак, вона досягає розмірів капелюха, потім дещо осідає й залишається нерухомою. Цей горбик вивершив кріт, вибравши для своєї праці саме таку погоду, неначе якесь чуття підказало йому, що ніхто його в такий час не чіпатиме. Купка дрібної землі потроху осувається, й з неї витикаються шматки обпаленої глини — черепки кухлів та іншого посуду мешканців фортеці.

Гроза була бурхлива, зате швидко вщухла. Досі я був ніби міцно сповитий хмарами та градопадом з блискавками упереміш, та враз з мене спав цей вологий сповиток, і я постав як голий перед спокійним, пильним поглядом місяця, що виблискував тепер на кожній мокрій травинці та кущику моху.

Але я все ще не дістався досередини фортеці й після вимушеної зупинки починаю сходити третім, останнім схилом. Цей ще стрімкіший, ніж два попередні. На перший можна було зійти, на другий — з труднощами вилізти, але, щоб подолати третій, — треба дертися, чіпляючись за виступи руками й ногами. На цьому шпилі, відколи я вперше опинився всередині споруди, натрапляю на ознаку того, що нині — дев'ятнадцяте століття; це прибіта до стовпа біла дошка з оголошенням, текст якого ще можна розібрати при світлі місяця, що вже заходить.

"Увага! Всі, хто викопуватиме тут якісь залишки, скелети, каміння, посуд, черепицю або інші речі чи розкопуватиме цей вал, буде покараний згідно з законом".

Верхній шар землі тут не такий, який я бачив досі: подекуди з трави стирчать уламки давньої черепиці та каміння; їх небагато, але видно, що саме тут був підмурок. Перед очима розкинулась освітлена місяцем внутрішня частина фортеці. Вона велика й рівна: фактично, це нагірне плато, але разом зі стінами довкола утворює суцільну споруду. Нині це — давно сплюндрована пустка; всі її наріжні камені, плінтуси та балки порозтягали для свого будівництва мешканці навколишніх сіл ще перед середніми віками. Не один блок колишнього бастіону, оббитий скільки потрібно, править тепер за камін у хижці якого-небудь пастуха, а наріжний камінь поганського капища фортеці лежить у підмурках сусідньої сільської церкви.

Але сама вбогість цих внутрішніх приміщень, їх використання лише під пасовисько захищає те, що від них лишилося, краще за будь-які оголошення. Тут уже не можна побачити нічого, що б могли поцупити люди або зруйнувати негода, тож величний вигляд фортеці залишається незмінним.

Розташування замку на єдиній у цій місцевості горі свідчить про розумний стратегічний задум якогось будівничого тих часів. Безумовно, що, перш ніж починати будувати, він довго й ретельно виважував подумки особливості природного ландшафту довколишньої місцевості, щоб якомога вигідніше поставити свою твердиню. Хто був той чоловік, який сказав: "Будуймо тут!" — і то не отам на горі або на гребені позаду, а саме тут, на найбільш підходящому місці? Чи то був один із ватажків бельгів або дуротригів, а чи, може, мандрівний інженер племен об'єднаної Британії — назавжди залишиться таємницею часу; ми ніколи не дізнаємося, ні ким він був, ні яке мав обличчя, ні якою мовою проголосив, тупнувши ногою: "Будуймо тут!"

Всередині огороженого плато, хоч воно й настільки просторе, що на перший погляд видається відкритою височиною, подорожній, якого захопила тут темрява, почувається ще самотнішим, усвідомлюючи, що між ним і рештою людства пролягають три концентричні земляні вали, подолати які в таку ніч, як сьогодні, не здумає жодна істота, навіть зачувши найрозпачливіші зойки живої душі, за якою жене привид. Я здираюсь на центральний горбик, або платформу, — маківку й вісь усієї будови. Вдень звідси видно майже безкраї обшири. З цього підвищення, як з помосту або трибуни, напевне, лунала по-своєму мелодійна музика арф, яка прославляла відвагу, силу або жорстокість богів, забобони, любов, народження, смерть, та, мабуть, ніколи не оспівувала ні милосердя, ні ласки. Часто, мабуть, король або вождь гострим оком вдивлявся у далечінь, ген за низини, на биту дорогу, Крижаний шлях, що виднівся далеко на обрії, виглядаючи чуже військо, яке йшло на допомогу або на штурм.

Я здригаюся: чийсь голос раптом гукає мене по імені. Сучасне й минуле так нерозривно переплелися між собою, оповиті духом колишньої фортеці, аж я геть забув, що саме на цьому валу призначено побачення, яке й було метою моєї мандрівки. Обертаюсь і бачу свого приятеля. Він стоїть з незасвіченим ліхтарем у руці, а на плечі в нього лопата й кирка. Він радий і водночас здивований, що я все-таки прийшов. Пояснюю, що вирушив у дорогу ще перед негодою.

Але мій приятель так глибоко поринув у задуму, що йому, здається, зовсім байдуже до негоди, темряви та всіляких труднощів. Він просить мене взяти ліхтар і йти за ним. Беру ліхтар і крокую поруч. Йому років під шістдесят, він невисокий, із сивими старомодними бакенбардами, схожими на пару кухонних щіточок. На ньому довга чорна накидка; зараз вона вже стала чорно-коричневою, бо він у грязюці від п'ят до самого верху плескатою капелюха. Та він цього не помічає, бо надто захоплений своєю метою та завзяттям, які запалюють його очі хижим вогнем та надають усім його рухам атлетичної спритності й сили.

— В таку вже ніч нам ніхто не завадить! — мовить він, посміхаючись від великого задоволення.

Ми відходимо трохи назад і на підйомі серед суміжних куп та горбиків знаходимо невеличкий майже квадратний закуток. Ось тут, каже він, тільки тут міг стояти королівський палац. В цьому він переконався після трьох місяців вимірювань та розрахунків.

Він просить мене засвітити ліхтар, що я й роблю, і на вогкий дерен летється яскраве проміння. Збагнувши врешті його намір, я кажу, що, погоджуючись на цю зустріч, я й гадки не мав, що замість спокійно, замислено розглядати фортецю, він збирався робити щось зовсім інше, до того ж у такий незвичний час. Запитую його, чому, задумавши таке, він не вибрав для цього дня і стережеться, щоб хтось нам не завадив. Він спокійно пояснює мені, вказуючи на заступ, що прийшов сюди, щоб копати, і похмуро киває головою на високий стовп з оголошенням, що стримить у чорне небо. Я цікавлюся, чому він, прославлений археолог з численними званнями й титулами, не захотів дістати потрібного дозволу, знаючи, що такі речі суворо караються. Тоді він знову люто, ледь стримуючи задоволення, посміхається й каже:

— Бо вони б такого дозволу мені не дали!

Він одразу заходжується копати дерен, а дійшовши до твердішого ґрунту, береться за кирку, і я переконуюсь, що йому байдуже до того, каратимуть нас чи не каратимуть, чесні ми люди чи злодії, він знає тільки те, що нашій роботі ніхто не перешкодить аж до ранку.

Пам'ятаю, мені розповідали про людей, які у своєму захопленні певною наукою, мистецтвом чи якоюсь улюбленою справою геть втрачали будь-яке чуття порядності, яке мало б тримати їх у межах дозволеного, і ось нарешті, здається, я зустрів одного такого. Він, мабуть, зрозумів хід моїх думок, бо підводиться й урочисто заявляє, що в нього цілком законні наміри, а саме: провести розкопки, щоб пересвідчитись у вірності або хибності своєї гіпотези, а потім закопати все, як було. Він, мовляв, не збирається брати жодної речі — ані піщинки. А це, на його думку, не такий уже й страшний гріх. Я питаю, чи може він мені це пообіцяти? Він повторює свою обіцянку й знову береться за лопату. Уся моя допомога полягає в тому, що я весь час спрямовую світло на яму. Прокопавши більше фути вглиб, він починає рити обережніше, пояснюючи, що, коли його висновок вірний, то це має бути десь тут: такі речі глибоко не лежать.

Через кілька хвилин вістря його кирки дзвякає об якийсь камінь. Він обережно, немов з живого тіла, витягує своє знаряддя. Взявши заступ, уважно знімає ґрунт, і ось перед очима постає рівна, як вівтар, поверхня. Його очі знову спалахують, він вириває жмутки трави й чистить нею поверхню, потім остаточно протирає її носовиком. Вихопивши з руки ліхтар, він опускає його до самого дна, і світло падає на непошкоджену мозаїку — підлогу, вимощену різнобарвними дрібними кубиками, з вишуканим візерунком, — витвір великої майстерності, копіткої праці й витонченої фантазії. Мій приятель захоплено вигукує, мовляв, він завжди знав, що це була не тільки кельтська, а й римська фортеця; перші, очевидно, звели тільки, так би мовити, первісний її кістяк, другі ж, захопивши її, укріплювали, добудовували, доки зробили з неї величну споруду, якою вона й лишилася дотепер.

— Що з того, коли вона римська? — запитую я.

— О, це важить дуже багато, — запевняє він мене. Це означає, що увесь світ помиляється в цьому важливому питанні, і тільки він має рацію!

Я неохоче погоджуюсь, але він не помічає мого вагання. Трохи відступивши, цей

поважний учений з титулами й званнями спритно, мов грабар, знову починає орудувати лопатою. Часом він стає навколішки, гребеться руками, мов заєць, що рие ямку, і там, де його старомодна накидка черкається об стінки, вона дуже забруднюється грязюкою. Він раз у раз бурмоче собі під ніс: "Яке це важливе, надзвичайно важливе відкриття!" Ось він видобуває якусь річ, ми обмиваємо її, обтираємо вогкою травою, і вона виявляється напівпрозорою пляшкою надзвичайної краси, пляшкою, яка самим своїм виглядом викликає у копача стогін щирого захвату від дорогоцінної знахідки. Дальші пошуки приносять уламок зброї. І справді дивно: досить зняти з землі нашарування сучасності, як опиняєшся в глибинах стародавнього світу. Нарешті відкопуємо цілісінький, анітрохи не пошкоджений людський кістяк. Мій приятель розкладає його на траві, кісточка до кісточки.

Він каже, що небіжчик, мабуть, поліг у бою, бо це не поховання. Потім знову сходить у траншею, шкребе, мацає і ось дістає з закутка щось важке — невеличку скульптуру в чотири чи п'ять дюймів заввишки. Ми чистимо її, як і всі попередні речі. Це — статуетка, очевидно, із золота або, ймовірніше, із бронзи з позолотою, — безперечно, фігурка Меркурія з головою, увінчаною крилатим шоломом, відомою ознакою цього бога. Ретельно оглянувши її, ми пересвідчуємось у довершеності її форм та чудовому виконанні; пролежавши у вапняному ґрунті, вона зберегла свіжість кожної своєї риси, немов тільки сьогодні її тримали руки митця.

Ми відчуваємо себе на римському форумі, а не на валу в Уессексі. Заглибившись у цей справді безцінний релікт стародавньої імперії, влада якої простяглась аж до цієї глухомані, ми не помічаємо, що робиться в довколишньому світі, аж поки нова грозова хвиля не нагадує нам про це. Глянувши вгору, зауважую, що чорна хмара доповзла до місяця й, затуливши його, знову повисла над фортецею, ніби спинилася перепочити на внутрішньому гребені валу. Повертаюся спиною до вітру, як і раніше, світлячи в яму. Мій приятель безтямно копає далі; зараз він перебуває за дві тисячі років назад, тож відганяє від себе сучасне, як мару. Та врешті втома дається взнаки, він підводиться, стає поруч мене, дивлячись на свою роботу. Світло ліхтаря дістає до того боку траншеї, де на траві розкладено довгого кістяка. Дощові краплини геть-чисто вимили його кістки, й у світлі ліхтаря виблискують чоло, вилиці черепа і всі тридцять два зуби.

Ця гроза, як і перша, налітає шквалом і вщухає так само зненацька, як і перша. Більше ми не копаємо. Мій приятель каже, що йому цього досить, — він довів свою гіпотезу. Він повертається, щоб поскладати кістки в яму та засипати їх. Але від його дотику вони розпадаються — так подіяло на них свіже повітря, — і йому залишається тільки згребти рештки до ями. Тепер він приступає до завершення задуманої роботи, хоч це йому й нелегко. Знову складаємо скарби кожен у свою ямку: вони не наші. Поховання кожної знахідки, здається, завдає йому невимовного болю, і якоїсь миті мені здалося, ніби він стромив руку до кишені.

— Треба закопати все, — кажу я.

— Так, так, — відповідає він з гідністю, — то я просто витер руку.

Морок знову поглинає чудову мозаїчну підлогу будинку римського правителя;

траншея засипається землею й зверху щільно закладається дерном; тим самим носовиком, яким він вичищав скелет та протирав мозаїку, археолог витирає піт з лоба, і ми вирушаємо до східної брами фортеці.

Біля виходу на нас несподівано спадає, жевріючи, світанок. Він розсуває й розріджує хмари й нарешті заливає нас своїм рожевим сяйвом. Далі наші дороги додому розходяться, і ми прощаємось під зовнішнім схилом.

Швидко йдучи, щоб зігрітися, я весь час думаю про дивну вдачу мого друга і не можу втриматися від запитання: чи справді він поклав позолочену фігурку бога Меркурія до інших скарбів? Начебто поклав, але я не міг би заприсягтися в цьому. А втім, мабуть, усе ж таки він дотримав свого слова.

Так я собі міркував і так скінчилася моя пригода. Тепер іще лишилося сказати про одну подію, яка сталася через сім років. Серед особистих речей мого друга, який на той час саме помер, було знайдено дбайливо бережену позолочену статуетку Меркурія, позначену як "римська, пошкоджена". До неї не додалося жодного документа ані пояснень, як вона до нього потрапила. Мій друг заповідав фігурку кастербріджському музею.